

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/325192769>

# An Introduction of the first Pashto Manuscript present in Germany

Article · May 2018

CITATIONS

0

READS

122

1 author:



[Muhammad Ali Dinakhel](#)

University of Peshawar

12 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:



Voices from the Inside: Reflections on Militancy and Talibanization in the Pashto Poetry of Swat [View project](#)

شماره 1

# پاکستانی زبان و ادب

[پاکستانی زبانوں اور ان کے ادب کا تحقیقی مجلہ]

(جنوری - دسمبر 2017ء)



شعبہ پاکستانی زبانیں  
علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد

پاکستانی زبان و ادب

Research Journal of PAKISTANI LANGUAGES & LITERATURE

# پاکستانی زبان و ادب

[پاکستانی زبانوں اور ان کے ادب کا تحقیقی مجلہ]

سالنامہ

جنوری تا دسمبر ۲۰۱۷ء

شمارہ: ۱

مدیر

ڈاکٹر عبداللہ جان عابد

معاون مدیر

ڈاکٹر عبدالواجد



شعبہ پاکستانی زبانیں

علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد

## مجلس ادارت

سرپرست اعلیٰ	:	ڈاکٹر شاہد صدیقی
مدیر	:	وائس چانسلر
معاون مدیر	:	ڈاکٹر عبداللہ جان عابد
مجلس ادارت	:	ڈاکٹر عبد الواحد
	:	ڈاکٹر حاکم علی برڑو
	:	ضیاء الرحمن بلوچ
	:	زیب النساء
	:	ڈاکٹر محمد صدیق ملک

ناشر:	شعبہ پاکستانی زبانیں علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد
سنہ اشاعت:	۲۰۱۷ء
نگران طباعت:	ڈاکٹر محمد نعیم قریشی، ناظم پی پی یو، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد
ڈیزائن:	ناصرہ عقیل
کمپوزنگ:	عبد الحکیم۔ امتنان اقبال۔ مشتاق حسین۔ محمد جاوید
قیمت:	۲۰۰ (دو سو روپے) بیرونی ملک ۲۰ ڈالر مع ڈاک خرچہ
برائے رابطہ:	jpl@aiou.edu.pk
نوٹ:	ادارے کا کسی بھی مقالہ نگار کے خیالات اور نظریات سے اتفاق ضروری نہیں۔

## بين الاقوامى مجلس مشاورت

- ۱۔ ڈاکٲر ستیہ پال آنند  
پروفیسر (ای) یو۔ ڈی۔ سی واشنگٹن ڈی سی ۲۰۵۵، امریکہ
- ۲۔ پروفیسر ڈاکٲر ہاسودا دلانی  
چیئر مین شعبہ سندھی، سمراٲ پریٲھوی راج چوہان اجمیر شریف، بھارت
- ۳۔ ڈاکٲر ابراہیم محمد ابراہیم  
چیئر مین شعبہ اردو، الازہر یونیورسٹی، قاہرہ، مصر
- ۴۔ ڈاکٲر محی الدین ہاشمی  
ایسوسی ایٹ پروفیسر، اکیڈمی آف سائنسز، افغانستان
- ۵۔ ڈاکٲر انور چہراغ  
شعبہ پنجابی، (لیکسیکولوجرافی صوفی ازم) پنجابی یونیورسٹی پیٹالہ، بھارت
- ۶۔ ڈاکٲر عباس علی آہنگر  
سیستان بلوچستان یونیورسٹی زاهدان، ایران
- ۷۔ ڈاکٲر رحمان اختر  
شعبہ فارسی، اردو اور عربی، پنجابی یونیورسٹی، پیٹالہ، بھارت
- ۸۔ عبدالظاہر کلید  
ایسوسی ایٹ پروفیسر، اکیڈمی آف سائنسز، افغانستان

## قومی مجلس مشاورت

- ۱۔ پروفیسر ڈاکٹر عبدالرزاق صابر  
وائس چانسلر، تربت یونیورسٹی، کچھکران
- ۲۔ پروفیسر ڈاکٹر یوسف خشک  
ڈین فیکلٹی آف لیٹریچر، شاہ لطیف یونیورسٹی، خیرپور
- ۳۔ پروفیسر ڈاکٹر نصر اللہ وزیر  
ڈائریکٹر پشتوا کیڈمی، پشاور یونیورسٹی، پشاور
- ۴۔ پروفیسر ڈاکٹر عبدالصبور بلوچ  
ڈائریکٹر IBLC، یونیورسٹی آف تربت، کچھکران
- ۵۔ پروفیسر ڈاکٹر عبدالغفور مبین  
چیرمین، سندھی لیٹریچر اتھارٹی، حیدرآباد
- ۶۔ پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمان  
چیرپرسن، شعبہ پنجابی اور نیشنل کالج پنجاب یونیورسٹی، لاہور
- ۷۔ ڈاکٹر جاوید حسان چانڈیو  
چیرمین، شعبہ سرائیکی اسلامیہ یونیورسٹی، بہاولپور
- ۸۔ ڈاکٹر علی کمال قزلباش  
کونسلر، بلوچستان

## فہرست

7	ڈاکٹر عبداللہ جان عابد	اداریہ
9	ڈاکٹر لیاقت سنی	براہوئی املانا درو، اینونا خواست
19	ڈاکٹر حامد علی بلوچ / محمد شریف میر	سیدہ ناول "ناؤک" ءازی ءشرگداری وانشت
37	ڈاکٹر یوسف جذاب	د پښتو اولسي ژبپوهنه
49	ڈاکٹر محمد علی دینا خیل	په جرمني کېنې موجود د پښتو د وړومبۍ قلمي نسخې خبر البيان پېژندځلو
79	ڈاکٹر احسان اللہ طاہر	قصہ "سسی پٹوں" دے دو دھلے پنجابی شاعر
103	ڈاکٹر جاوید حسان چانڈیو ڈاکٹر ممتاز بلوچ	سرائیکی منظوم قصہ یوسف زلیخا وچ قبل از اسلام دے اثرات
117	ڈاکٹر عبدالغفور میمن	شاهه لطيف ۽ مولانا رومي جو فڪر (تقابلي جائزو)

ڈاکٹر محمد علی دینا خیل

لیکچرار پشتو، گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج، مٹہ سوات

په جرمني كښې موجود د پښتو د وړومبۍ قلمي نسخې خبر البياز پېژندگلو

### An Introduction of the first Pashto Manuscript *Khair-ul-Bayan* Present in Germany

**Abstract:** *Khair-ul-Bayan* is the ancient and first available Pashto manuscript. The colophon of this manuscript shows that it had been written/scribed on 20<sup>th</sup> Ramazaan 1061 Hijra (6<sup>th</sup> September 1651). This manuscript has been analyzed and observed in the light of the principles of Paleography.<sup>1</sup> After a long absence from the scene, for the first time the manuscript of *Khair-ul-Bayan* was discovered by Mawlana Abdul Qadir in Tubengin University Germany in 1959. Before its accession to Berlin Library, it was in possession of Sir E.D. Ross, Head of the School of Oriental and African Studies of London University. He had acquired it from a British army officer. On my inquiry regarding where and when this manuscript was received by Berlin's library, I was informed in written that "three manuscripts including *Khair-ul-Bayan* had been bought from Sir Denison Ross of London on payment of 150 pounds in 1926." In a paper, Georg Morgenstierne, has written that the manuscript of *Khair-ul-Bayan* by Bayazid Ansari, dated A.H. 1061, 'kindly place at my disposal by Sir. E. Denison Ross.'<sup>2</sup> There is only one manuscript of *Khair-ul-Bayan* in the Staatsbibliothek Berlin, Germany<sup>3</sup>. It is in its original form and there is no palimpsest.<sup>4</sup> Its entry number is Ms. Orient. fol. 4093. Another manuscript of *Khair-ul-*



*Bayan* has also been discovered in Salaar Jang Museum (Haiderabad) India.<sup>5</sup> This one was written a bit later in 1668. In many books, articles and in the prefaces of the published versions from Kabul and Peshawar, there are some discussions and questions about the number of pages of this manuscript, place and location of the manuscript, an article about Pashto alphabet including in this manuscript, the scribe and writer of this manuscript and the accession number of this manuscript. In this article I have analyzed all these discussions and debates and I have attempted to answer all these questions after a close observation of the manuscript during my visit to Germany.<sup>6</sup>

د پښتو د ټولو نه وړومبې معلوم. موجود او پوره کتاب خبرالبان د دے - د خبرالبان د ليکوال نوم بايزيد انصاري دے چې په خپلو مريدانو کښې په پيرروښان او په دشمنانو او مخالفينو کښې په پيرتاريک 'مشهور وة - د بايزيد انصاري د پلار نوم عبدالله وة - بايزيد انصاري په ۱۵۲۴ عيسوي کال په جالندهر کښې پيدا شوی وة - د دة دمور نوم بي بي امه وة چې دا د حاجي ابوبکر لور وه - د بايزيد انصاري کتاب خبرالبيان پ پېښور او کابل کښې چاپ شوی دے - د پېښور او کابل چاپ کتابونو بنياد چې په کومه قلمي نسخه دے دغه نسخه د جرمني په پايتخت برلن کښې په يو کتابتون کښې پرته ده - په دې مقاله کښې به د جرمني په برلن ښار کښې د خبرالبيان د پرته قلمي نسخې د پېژندگلو نه علاوه د يو څو نورو هاغه سوالونو او غلط فهميو جوابونه هم ورکول کيږي کوم سوالونه او غلط فهمياني چې د خبرالبيان د پېښور او د کابل نه د چاپ کېدو په وخت يا د چاپ کېدلو نه وروستو پيدا شوي دي - د پېښور چاپ خبرالبيان په کال ۱۹۶۷ کښې پښتو اکيډمۍ پېښور پوهنتون د حافظ محمد عبدالقدوس

قاسمي د ترتيب تدوين او حواشي او د مولانا عبدالقادر د پېژندگلو سره چاپ کړې دے . په پېښور چاپ کتاب کښې شپاړس مخو د مولانا عبدالقادر پېژند گلو ده او ۹۲ مخونه د حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي ديباچه ده . او د دې نه وروستو بيا د کتاب متن او حواشي دي چې په ۳۰۱ مخونو مشتمل دي . د افغانستان چاپ عکسي خبر البيان په ۱۳۵۳ هـ ش کښې چاپ دے . په دې باندې ۲۴ مخونه عبدالحی حبيبي مقدما ليکلې ده . عبدالروف بېنوا پرې د بايزيد روښان يادون ' تر سر خط لاندې په نولسو مخونو مشتمله مقاله ليکلې ده . پوهاند عبدالشکور رشاد پرې د خبرالبيان د ليک دود د سر خط لاندې د ۲۵ مخونو يوه مقاله ليکلې ده . دې پسې د خبرالبيان متن دے او په اخر کښې يې لغتون ورکړي دي . په دې مقاله کښې به چې د کومو سوالونو جوابونه ورکولې شي په دغه سوالونو او اهمو خبرو کښې يو خوا هم سوالونه او بحثونه دا دي .

- ۱ . د پېښور او د کابل په چاپو نسخو کښې د صفحو د نمبرو فرق ولې دے ؟
- ۲ . د خبرالبيان نسخه په کومه کتب خانه کښې ده يعني په ټيوبنگن يونيورسټي، برلن ميوزيم يا برلن کتب خانه کښې ؟
- ۳ . د خبر البيان اولني ديارلس مخونه چې پکښې د پښتو د حروف تهجي او د رسم الخط بحث دے ، دا يوه جدا رساله ده که د خبرالبيان حصه ده ؟
- ۴ . د خبر البيان د جرمني د نسخې کاتب فقير بهار توسي دے يا فقير بهار توي ؟
- ۵ . په پېښور چاپ نسخه کښې د خبرالبيان د قلمي نسخې نمبر ولې نشته ؟
- ۶ . د دې قلمي نسخې سائز څه دے ؟ او په چاپ نسخو کښې سائز ولې نه دے ليکلې شوے ؟
- ۷ . د برلن لائبرېري ته دا قلمي نسخه د کوم ځائې نه او کله مېلاو شوې ده ؟

۹. د دې قلمي نسخې د کاغذ رنگ او کواليتي او نور حالت څنگه دي؟

۱۰. د خبر البيان قلمي نسخه د برلن د رياستي لائبرېري ملکيت دے نو بيا دا نسخه د ټيوبنگن نه څنگه په لاس راغله؟ او دا چې د کومې لائبرېري ملکيت دے نو د دې نسخې پ اساس پ چاپ کتابونو کښې د هغه لائبرېري ذکر ولي نه دے شوی؟

۱۱. مارگنستيرن چې په ۱۹۲۷ کښې په يوه مقاله کښې د خبر البيان ذکر کړے دے او د دې نه يې مثالونه ورکړي دي نو دا نسخه په هغه وخت کښې د چا سره وه؟ ځکه چې عام خيال دا دے چې سر ډينسن راس په ۱۹۲۶ کښې دا نسخه مارگنستيرن ته ورکړه او بيا مارگنستيرن په ۱۹۲۷ کښې په يوه مقاله کښې د دې نسخې نه استفاده اوکړه.

مخکښې د دې نه چې په بره ورکړے شويو سوالونو بحث اوکړو. دا ضروري گڼم چې د خبر البيان د تحقيق په حواله پس منظري مطالعه وړاندې کړے شي.

#### پس منظري مطالعه

د خبر البيان ذکر له هر چا نه مخکښې دبستان مذاهب کړے دے. د دې نه وروستو د دبستان مذاهب په بنياد ائمه تلبیس يا غارتگران ايمان د خبرالبيان ذکر کړے دے.<sup>۱</sup> په موجوده زمانه کښې سر ډينسن راس ورومې ليکوال دے چې خبرالبيان ورله په لاس ورغلی و او هغه دا نسخه په ۱۹۲۶ کښې مارگنستيرن ته ورکړے وه. په ۱۹۲۷ کښې مارگنستيرن په خپله يوه مقاله *An Etymological Vocabulary of Pashto* کښې د خبرالبيان په باره کښې ليکي چې دا کتاب ما ته سر ډينسن راس راکړے دے.<sup>۲</sup> مارگنستيرن هم په دې نسخې مېني يوه مقاله اولیکله چې په *New Indian Antiquary No. V* کښې په ۱۹۳۹ کښې چاپ شوې وه.<sup>۳</sup> دا نسخه په کال

۱۹۵۹ کښې مولانا عبدالقادر د مغربي جرمني په ټيوبنگن يونيورسټي کښې موندلې و. <sup>۱۲</sup> او پښتو اکېډمي په کال ۱۹۶۷ کښې د حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي په ترتيب او تدوين او حواشي سره چاپ کړې ده. د کابل نه چې کومه نسخه په ۱۳۵۳ (۱۹۷۴) کښې چاپ شوې ده د هغه نسخې په مخ ب پوهاند مير حسين شاه ليکلي دي چې دا نسخه خو 'اله وړاندې عبدالروف بېنوا صېب د ټيوبنگن يونيورسټي نه راغوبستې وه' <sup>۱۳</sup> د دې نه وړاندې ډاکټر مجاور احمد زيار د يادون د سر خط لاندې ليکلي دي چې دا چاپ د هغې يواځينۍ لاسکښنې سره رازيږي چې د پېښور پوهنتون د پښتو اکاډمي پخواني مشر ارواښاد مولانا عبدالقادر په ۱۹۵۹ کال د لويديز المان د ټيوبنگن پوهنتون په کتب خانه کښې موندلې او په ۱۹۶۷ کال يې د هغه اکېډمي له لارې په پوره خوند او شخوند چاپ کړې وه. <sup>۱۴</sup> او مخکښې يې دا هم ليکلي دي چې ټول پوهاند په دې متفق دي چې د ټيوبنگن نسخه تر اوسه په نړۍ کښې لومړۍ نسخه ده چې يې د لېږد ليک استنساخ نېټه د پير روښان تر مړينې (۹۸۰ لېږدي) ۸۱ کاله وروستو ښودل شوې ده. <sup>۱۵</sup> او بيا وړاندې ليکي چې زمونږ په چاپ نسخه کښې د عکاسۍ نه پاتې شوي اول او اخري دوه مخه د پېښور چاپ د نسخې نه راخستل شوي او خطاطي شوي دي. <sup>۱۶</sup> عبدالحي حبيبي د روښان پير عصر او د ده غورځنگ د سرخط لاندې په سريزه کښې د دې نسخې په باره کښې ليکلي دي چې د خبر البيان دا نسخه پينځوشت کاله وړاندې په لندن کښې د سر ډينسن راس څخه وه. <sup>۱۷</sup> د دوهم جنگ عظيم نه بعد د ټيوبنگن په کتب خانه کښې پېدا شوه. <sup>۱۸</sup> په ۳۴۲ ش (۹۶۳ عيسوي) کال د کابل د استقلال په جشن کښې د جرمني سفارت په نندارتون کښې اېښې وه. <sup>۱۹</sup> د کابل چاپ 'پربالبيان' (۱۹۶۳) کښې چې حبيبي صاحب دا ليکلي دي چې دا نسخه پينځوشت کاله وړاندې په لندن

کڻبي د سر ډينسن راس څخه وه نو دا خبره صحيح ځکه نه ښکارېږي چې د برلن لائبرېري دا نسخه د سر ډينسن راس نه سره د دوه نورو نسخو په ۱۹۲۶ کڻبي اخستې ده او د لائبرېري د قلمي نسخو ه کپتلاگ کڻبي د دې نسخې اندراج هم په کال ۱۹۲۶ کڻبي شوي دي. دغه رنگ که مونږ اوگورو نو د ۱۹۶۳ او ۱۹۲۶ تر مينځه د پينځويشت کالو نه زيات کالونه راځي. او دغه رنگ دا خبره چې ليکله شوې ده چې سر ډينسن راس په ۱۹۲۶ کڻبي دا نسخه مارگنستېرن ته ورکړه او هغه په ۱۹۲۷ کڻبي ه يوه مقاله کڻبي د دې نسخې نه استفاده اوکړه. نو دا خبره مونږ داسې کولې شو چې د ۱۹۲۶ نه وروستو دا نسخه د چا ذاتي ملکيت کڻبي نه ده پاتې شوې. ممکنه ده چې دا نسخه د مارگنستېرن لاس له د کال ۱۹۲۷ نه اول راغلې وي خو د هغه مقاله پرې په کال ۱۹۲۷ کڻبي چاپ شوې وي.

د ذرالبیان يوه بله نسخه په هندوستان کڻبي د سالار جنگ ميوزيم په کتب خانه کڻبي ده. دا نسخه په ۱۰۷۹ هجري کال ليکله شوې ده. د کاتب نوم يې مرزا محمد دی. د دې خط نسخ او نستعليق دواړه دي. د پاڼو شمېر يې ۴۴۸ دی په هر مخ ۱۷ کرښې دي. سايز يې ۲۷x۱۵ سم دی. دا نسخه په توره سپاهي ليکلې شوې ده خو ځای په ځای پکښې سره سپاهي هم کارول شوې ده لکه د فصلونو او ابوابو عناوين په سور رنگ ليکله شوي دي. دا نسخه د ژبو په ترتيب سره په څلورو ژبو کڻبي ده يعني په عربي، فارسي، پښتو او پنجابي. د نسخې عربي، پښتو او پنجابي برخې اعراب هم ري. د دې نسخې ځيني برخې وېنډ خورلي دي.<sup>۲۰</sup> د خبرالبیان په باره کڻبي سر اولف کيرو داسې ليکي.

Bazid [Bayazid] himself embodied his doctrines in considerable works of which the best known were the *Khair-ul-Bayan* and the *Khurpan*. These once enjoyed a

wide vogue but, being heretical, were later banned by orthodox decree. I have heard hints that copies are still hidden away, but since they are regarded in many quarters almost as obscene literature, they have been placed upon an Islamic Index and are extremely difficult to come by.<sup>21</sup>

پير روڻيان دا ڪتاب يعني خبرالبياڙ په ۹۶۸ هـ. ڪڻي ليکڪ وءَ. او دا دا هغه وروميه ليکڪ ڪتاب دے. عبدالحی حبيبي د دي ڪتاب د ليک ڪال ۹۶۰ هـ. گڻله دے خود ڊاڪٽر يار محمد مغموم خٽڪ د وينا تر مخه د حبيبي اٽڪل صحيح نه ٻڌڪار ڀري<sup>۲۲</sup> پير روڻيان خان ته يو مڪتب لڙلو او ڪوم شاعران چي د دغه مڪتب پيروڪار دي هغوي ته روڻياني شاعران وٽله شي. روڻياني شاعرانو ڪڻي دولت لوانه، مرزاخان انصاري او ڪريمداد د روڻيان يادونه داسي ڪوي.

د دولت په ديوان ڪڻي د بايزيد روڻيان د تصوف او سلوك په باره ڪڻي يوه لويه قصيده ده چي يو ٻيٽ يي دا دے.

بل صفت به د بايزيد مسڪين بيان ڪرم  
خاص و عام ڇيني ونغوري په غورونر<sup>۲۳</sup>

او اخري ٻيٽ يي دا دے

د معني شاهد به مخ درته خرگند ڪه  
ڪه په دا ڪلام عمل او ڪري پڻستون<sup>۲۴</sup>  
هر طالب چي عمل ڪا مقصود به مومي  
چي مريد د ورمير بايزيد مسڪين ش<sup>۲۵</sup>

ڊاڪٽر اختر خان ليکي چي خبرالبياڙ په هغه وخت ڪڻي ليکڪ شوه دے ڪوم وخت چي بايزيد انصاري د ڪي گرم نه ووتو او د مرزا حڪيم سره يي لا ملاقات نه وه شوه. دغه وخت ڪڻي بايزيد د ورو سره قيام ڪولو.

غالبه ده ڇي هم د دې قيام په دوران کښي يې ليکله وي - ډاکټر اختر خان دا هم ليکي ڇي شايد اخوند دروېزه ته معلومه وه ڇي دا کتاب د وړو سره د قيام په دوران کښي ليکله شوه دے - ځکه هغه دې سلسله کښي د ملا ارزاني نوم اخلي او ملا ارزاني د پير روښان سره د وړو په علاقه کښي اوسېده -<sup>۲۶</sup> حافظ محمد عبدالقدوس په خبرالبيان کښي د ځنو داسي ټاټو د استعمال په بنياد ڇي د هغه په خيال په وړو کښي نه استعمالېږي، دا نتېجه اخذ کړې ده ڇي دا کتاب په هغه وختونو کښي ليکله شوه دے کله ڇي پير روښان د وړو د علاقې نه د خپلو د علاقې په نيت روان شوه وه خو تر دغه وخته د خپلو علاقې ته رسېدلې نه وه - هغه وايي ڇي د دې نه داسي معلومېږي ڇي بايزيد خپل کتاب په هغه وخت کښي ليکله وه کله ڇي دے د وړو د علاقې نه تلې وه او خپلو ته لانه وه رسېدلې -<sup>۲۷</sup> دې باره کښي ډاکټر يار محمد مغموم خټک ليکي ڇي د ځنو خاصو ټاټو د استعمال په بنياد مونږ خبرالبيان د يوې خاص علاقې پورې ځکه نه شو تړلې ڇي د دې مصنف پير روښان يو عالم سره وه او د پښتنو د مختلفو قبيلو د ژبو لهجو نه يې واقفيت لرلو -<sup>۲۸</sup>

خبر البيان په څلورو ژبو کښي ليکله شوه کتاب دے - دې باره کښي مشهور روښاني شاعر دولت لواني داسي وايي -

په څلور لفظ يې خبرالبيان گوره  
چې نازل شوه وروښان ته له سېحان<sup>۲۹</sup>

و بل ځاي کښي داسي وايي -

په څلور لفظ يې جوړ خبرالبيان کړه  
موافق شوه په آيات په حديثونه

مصنف په هندي وۀ هم په فارسي وۀ  
هم په ژبه د عرب هم د افغانو ۳۰

د خبرالبيان د مختلفو ژبو په باره کښې زلمه هېواد مل په خپل کتاب  
د هند د کتب خانو پښتو خطي نسخې " کښې د خبر البيان د يوې بلې نسخې  
په پېژندگلو کښې ليکلي دي چې د کتاب مطالب په څلورو ژبو دي - عربي،  
فارسي، پښتو، پنجابي - چې د ژبو په ترتيب سره پکښې راغلي دي. ۳۱ او  
بل ځائ کښې دا ليکي چې د دې نسخې عربي، پښتو او پنجابي برخې اعراب  
هم لري. ۳۲ د دې نه پته لگي چې خبرال مان په څلورو ژبو کښې ليکله شوې  
وۀ.

دا خبره زياته مشهوره ده چې پير روښان هغه وخت خبرالبيان  
اوليکلو کله چې هغه د دورو سره قيام کولو. ۳۳ بايزيد انصاري که په هر  
ځا کښې د قيام په دوران کښې دا کتاب ليکله دے خو لهجه يې ورله  
معياري ځکه منتخب کړې ده چې ټول خلق پرې وهه شي او د يوې خاص  
علاقې پورې محدود نه کړے شي. د بايزيد انصاري په ليک کښې د پښتو  
د لهجې په باره کښې ډاکټر يار محمد مغموم داسې ليکي -

بايزيد انصاري په خپلو ليکنو کښې تر خپله وسه د پښتو د  
هغه لهجې د استعمالولو کوشش کړے دے چې ورباندې د  
پښتنو اکثريت پوهې. هغه د پښتنو په جنوبي علاقه  
کښې ويونکې د پښتو د هغه مقامي لهجو د استعمال نه ځان  
ساتله دے چې ورباندې يوې مخصوصې علاقې پورې د دۀ  
د محدود کېدو وړه پيدا کېدے شوه. هغه د پښتو د يو  
مخصوص غړ د نمايندگۍ د پاره چې په موجوده وختونو  
کښې يې د ۳۴ په توري ترجماني کيږي. د پښتو الف با په



سلسله کښې يو نوے تورے "د" ځای ایجاد کړه. دا تورے  
په جنوبي علاقه کښې د اوسېدونکيو پښتنو په نسبت د  
پېښور په وادي کښې د اوسېدونکيو زياته ترجماني کوي  
۳۴

تر دې دمه د مختلفو منابعو په حوالو سره د خبر البېان پېژندگلو  
اوشوه او په خبرالبان د شوي کار هم لنډه شان تذکره اوشوه. اوس به د  
خبرالبېان د قلمي نسخې خدوخال بيان کړو او بيا به هغه سوالونو ته ووابونه  
ورکړو د کومو ذکر چې د دې مقالي په شروع کښې شوي دي.  
د قلمي نسخې پېژندگلو

په ستايس بيبليوتيک برلن جرمني کښې د خبر البېان يوه قلمي  
نسخه موجود ده. د قلمي نسخو په کيټالاک کښې د دې نسخې لنډه  
پېژندگلو په جرمني ژبه کښې ليکله شوې ده. دغه پېژندگلو د جرمني ژبې نه په  
انگرېزي کښې داسې ترجمه شوې ده.

*BaharTusi, Khair-ul-Bayan. It is a book about the Roshanites. Its  
compiler was a disciple of Pir Roshan. Further information about  
Afghans [Pashtuns] are available in a book of Darmestedter 'Les  
Chants Populaires des Afghans' and the Dictionary of Raverty. It  
has been written in 1061 A.H and it is said that it is the oldest book  
of Paschtu.*<sup>35</sup>

ترجمه توسي، خيرالبېان، دا د روښانيانو باره کښې يو کتاب دی.  
د دې کتاب د پير روښان يو شاگرد وه. د افغانانو باره کښې نور معلومات د  
دارمستيتير په کتاب Les Chants Populaires des Afghans او د راورتي په  
ډکشنري کښې موجود دي. دا کتاب په ۱۰۶۱ هجري کښې ليکله شوی  
دی او داسې ويلي شي چې دا د پښتو د ټولو نه زوړ کتاب دی.  
د پاڼو شمېره

د قلمي نسخو په دې کپټلاگ کښې د پښتو (Spelling) هجې Paschtu ليکلې شوې ده . په کپټلاگ کښې د قلمي نسخې د پاڼو شمېره ۱۶۷ ورکړې شوې ده او په نسخه کښې ټولې پاڼې ۱۶۸ دي خو دا يوه پاڼه خالي ده و د متن پاڼې ۱۶۷ دي . د اولې پاڼې په ورومې مخ د نسخې نمبر دے او متن پرې نشته . د متن شروع د اولې پاڼې د مخ ب نه کيږي . د اتمې پاڼې ب مخ او د نهمې پاڼې الف مخ خالي دي . ډاکټر يار محمد مغموم خټک په خپل کتاب روښانيان او پښتو ادب کښې د خبرالبيان د ټيوبنگن د نسخې د پاڼو شمېره ۱۴۴ ليکلي دي.<sup>۲۶</sup> خو ممکنه ده د کتاب غلطې وي .

ښاغلي عبدالحی حبيبي د پښتو ادبياتو تاريخ کښې ليکي چې دا نسخه ۳۳۰ مخونه لري.<sup>۲۷</sup> ښاغلي قلندر مومند په خپل کتاب د خبرالبيان تنقيدي مطالعې کښې ليکي چې د عبدالحی حبيبي مرحوم دا غلط فهمي ده چې هغه وائي چې دا واحد خطي نسخه د ۳۳۰ مخونو ده . حالانکې کومه عکسي نسخه چې په ۱۲۵۳ هـ کښې د حبيبي د مقدمې سره چاپ ده ۱۶۷ پاڼې لري چې ټول مخونه يې ۳۳۴ کيږي او د دې غلط حساب له وجې نه د حبيبي مرحوم کتاب د پښتو ادبياتو تاريخ کښې د خبرالبيان ټولې حوالې غلطې شوي دي.<sup>۲۸</sup> او دغه رنگ وړاندې ليکي چې حبيبي مرحوم د هغې نسخې فوټو سټيټ نه وه کتلې چې د ټيوبنگن يونيورسټي په لائبرري کښې وه . مولانا عبدالقادر مرحوم يې فوټو سټيټ حاصل کړې وه او بيا وروستو هم د دغه نسخې عکسي ايډيشن په ۱۳۵۳ هـ (۱۹۷۴) کښې له کابل چاپ شؤ .<sup>۲۹</sup> په کابل چاپ نسخه کښې د عکاسۍ نه پاتې شوي دوه مخه د پېښور چاپ نسخې نه راخستل شوي او خطاطي شوي دي .<sup>۳۰</sup>

لکه څنگه چې وړاندې ذکر شوي دي چې د قلمي نسخو په کپټلاگ کښې د دې قلمي نسخې د پاڼو شمېره ۱۶۷ ورکړې شوې ده او په نسخه

کتابي ٽولي پاني ۱۶۸ دي خو په دي کتبي په اخري پانه نور ليکل<sup>۶</sup> شته خو متن پري نشته . خو نمبر پري لگولے شوي دے نو دا رنگ د متن پاني ۱۶۷ دي . دغه رنگ د اولي پاني الف مخ خالي دے . او د اتمې پاني ب مخ او د نهمې پاني الف مخ خالي دي . نو دغه رنگ دري مخونه خالي شو نو پکار ده چي د کابل عکسي نسخه کتبي ۲۳۱ مخونه وي . د کابل<sup>۷</sup> عکسي چاپ او د پېښور<sup>۸</sup> چاپ نسخو کتبي هم د مخونو شمېره د اول نه غلطه شوې ده . د برلن په قلمي نسخه کتبي د متن شروع د اولي پاني د ب مخ نه شوې ده او د کابل عکسي چاپ او د پېښور چاپ نسخو کتبي يې د متن ورومبي مخ ل ۲ ب نمبر ورکړي دے . د برلن د قلمي نسخي موازنه چي د کابل د عکسي نسخي او د پېښور چاپ نسخي سره اوکړي شوه نو د پېښور چاپ او د کابل عکسي چاپ نسخو د پانو شمېره د ۹ الف مخ پوري غلطه ده . د برلن په قلمي نسخه کتبي پ ۱ الف مخ د نسخي نمبر ليک دے . او ۱ ب نه متن شروع دے . او پېښور او د کابل نسخو د متن ورومبي مخ ل ۲ ب نمبر ورکړي دے . بله خبره دا ده چي د برلن په قلمي نسخه کتبي ۸ ب او ۹ الف دوه مخونه خالي دي او د کابل او پېښور نسخو دا مخونه خالي نه دي ورکړي خو نمبري يې ورله ورکړي دي . دغه رنگ د کابل او پېښور چاپ نسخو د پانو د شمېري ترتيب ۹ ب نه د برلن د نسخي وره برابري .

د متن موازنه

چي کله ما د برلن د قلمي نسخي او د پېښور د چاپ نسخي موازنه اوکړه نو په متن کتبي هم لري لري غلطيانې مخي ته راغلې . لک د پېښور چاپ مخ ۶ اخري کرښه کتبي د عليه هذا الكلام ته يې په حاشيه کتبي ۲ الف ليکلے دے . چي مراد تري د قلمي نسخو ۲ الف مخ دے او هم د ۲ الف نمبر د کابل چاپ په عکسي نسخه کتبي هم دے . د برلن په قلمي نسخه او د

پاکستاني زبان و ادب ۲۰۱۷ء

کابل په عکسي چاپ کښې د عليه هذا الکلام نه وروستو صار بالله کل عمل  
والکلام قال هادي رحمتي عليه هذه الکلام بسم الله الرحمن الرحيم بدايت  
الكتاب ليکله شوي دي . و د پېښور په چاپ نسخه کښې ' صار بالله کل  
عمل والکلام قال هادي رحمتي عليه هذه الکلام ' نشته . د يادونې وړ ده چې  
ما د برلن د نسخې د متن موازنه د پېښور او کابل چاپ سره صرف د يو څو  
مخونو او کره . نوره موازنه ما نه ده کړې نو په دې حقله زه څه نه شم ليکله .

د قلمي نسخې نمبر

د دې قلمي نسخې نمبر MS. Orient. Fol. 4093 دے . دا نسخه مضبوط  
جلد لري . د متن نه په وړاندېني مخ دا لاندېني ليکل په تور خط ليکله شوي  
دي .

Acc. Ms. Or. 1926. 240

Ms.or.fol. 4093

د دې ليک نه لاندې د برلن د کتب خانې د سور رنگ يو بيضوي مهر لگېدلی  
دے .

خط او سياهي

دا نسخه په نستعليق خط کښې په توره سياهي ليکله شوې ده . چې  
مينځ مينځ کښې پکښې بعضي لفظونه يا توري په سره سياهي هم ليکله شوي  
دي . د اولې پاڼې په ب مخ دوه ځايه او بايزيد " پ سور خط ليکله شوے  
دے . د څلورمې پاڼې په الف مخ دا لاندېني حروف په سره سياهي ليکله  
شوي دي .

ب پ ت ث ج چ خ د د ٤ ٥ ٥ ر ر ز ر س ش ص ض

د څلورمې پاڼې په ب مخ دا لاندېني حروف په سور خط ليکله شوي دي .

ع غ ف ق ل م ن ه ل ا ي

پاکستاني زبان و ادب ۲۰۱۷ء

د دې نه علاوه په ورومېيو څو مخونو کښې چې کوم لفظونه په سور خط ليکلي شوي دي هغه دا دي .

سبحان . نبي . قال . بايزيد . عيان . هادې . هادي . الله . گور . بيان . معرفت . پيغامبران . خداي . اعلام

ترقيمه

د دې نسخې ترقيمه په لاندینو درېو کړنو مشتمله ده . .

تمت عام خبرالبیان بروز چهارشنبه بوقت عصر بتاريخ بیستم ماه مبارک رمضان برای عصمت نیا بی بی خیر خاتون

کاتب فقیر بهار توسي موريد پير روشن رحم الله عليه هر که ختم کند کاتب را به فاتحه یاد آرد ۱۰۶۱

د یادونې وړ ده چې د پښتو اکېډمۍ پېښور چاپ خبرالبیان په ترقيمه کښې د عصمت نیا بي بي نوم عصمت پناهي بي بي ليکلي شوي دي او د کاتب نوم بهار توي ليکلي شوي دي<sup>۴۶</sup> کوم چې په قلمي نسخه کښې بهار توسي دي . حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د خبرالبیان په دېباچه کښې ليکي چې توي هغه قبيله ده کومه چې په هغه وخت کښې د بايزيد روښان مريدان شو کوم وخت چې هغه کابل ته د مرزا حکيم دربار ته تلو<sup>۴۷</sup>

د متن شروع

د کتاب متن د اولې پاڼې د مخ ب نه شروع کېږي . د متن شروع په دا ډول شوي ده .

يا بايزيد اکتب على بدايت الكتاب تعظيم الحروف بسم الله اتمام اني لا يضيع اجر الذين ان يکتبون ثم تجربون حرفا او نقطه ثم يکتون لاجل صحيح البيان

پاکستانی زبان و ادب ۲۰۱۷ء

یا بایزد نویس بر آغاز کتاب به بزرگی بدرستی حروفها بسم الله تمام من که  
نمیکنم فرد انکسان که می نویسند باز خراب می کنندیک حرف یا نقطه باز  
می نویسند برای درست

د متن پائی

د متن اخري پايه ۱۶۷ هـ - د دې پانې په ب مخ دا متن درج دے -

ربك وان له تفعل فما بلغت رسالته بيان دي په قران رب تال للقران  
والقران يلعنه هسه ويليدي صلي الله عليه وسلم او ژوندون به ييوي لگناهان  
ترو بيامومي عذاب د زنكدن د گورد قيامت د اور او عذاب رنگا رنگ عيان  
ذالك بان الله نزل الكتاب بالحق وان الذين اختلفو في الكتاب لفي شقاق  
ععيد بيان دي يعذب الله الانسان بسبب العصيان و يدخلهم في الانسان في  
راحه بسبب الاحسان هادي ويليدي رحمت د خدای په د دا كلام

د قلمي نسخې اخري پايه متن نه لري خوپه پنسل پرې د پانې نمبر 168 لي ے  
شوے دے - په دغه پايه په پنسل نور دا ليکل شوي دي -

167 Bll (ohne das vorsatzblatt am Ende des Buches)

4.II. 1975

د ۱۶۸ پانې په ب مخ دوه ستيکرې لگولې شوي دي - په اولني ستيکر په  
توره سياهي دا ليکل شوي دي -

Old Pushtu M.S.

1061. A.H.

Khairul Bayan

په بل ستيکر دا ليکل شوي دي -

The Roshaniya@ sech by a disciple of Pir Roshan BaharTusi.

Unpublished.

د قلمي نسخې په شا د سور رنگ يو ستيکر لگېدلی دے چې په هغه

باندې دا ليک درج دے - Ms. Orient. Fol. 4093 - دا قلمي نسخه په هر

مخ رکاب لري - په قلمي نسخه د پاڼو د شمېرې نمبرې د کتب خانې عملې لگولي دي - د گس اړخ په جلد په اولني مخ يو وړوکه سټيکر لگېدلې دے چې د انگرېزي په غټو حروفو باندې پرې دا ليکل درج دي -

BUCHBINEREI  
J. KOHNERT  
CHARLOTTENBURG.

سائز

د دې قلمي نسخې د جلد سائز 25x16 سينټي ميټر دے - دننه د کاغذ 24.5x14 سينټي ميټر دے او په کاغذ د متن سائز 17x6 سينټي ميټر دے - ښي طرف ته حاشيه څلور سينټي ميټره ده - او د پاڼې لاندې او لپاسه حاشيه درې نيم سينټي ميټره ده - په يو مخ د کرښو شمېره يولس ده - په چاپ نسخو کېنې د دې قلمي نسخې سائز کېدے شي په دې وجه نه وي ليکلې شوے چې د دغه چاپ کتابونو بنياد د دې نسخې په نل يا مائېکرو فلم باندې دے او د نقل او مائېکرو فلم نه د نسخې د سائز باره کېنې پوره تفصيلات په نظر نه راځي -

د کاغذ رنگ

د اولنۍ پاڼې ب مخ او اتمه پاڼه داسې پرېکړې لکه د سرو زرو ابه چې ورله ورکړې شوي وي - د اتمې پاڼې ب مخ او د نهمې پاڼې الف مخ خالي دي - د ماغذ رنگ زير دے او وېنوهم خ لے دے خوبيا محفوظ کړے شوے دے - د دوېمې پاڼې نه د وومې پاڼې پورې د کاغذ رنگ زير دے خو د نور کتاب نه لږ مختلف زير والے لري - د نهمې پاڼې د کاغذ رنگ اسماني دے - د دې پاڼې الف مخ خالي دے او په ب مخ يې دا ليکل شوي دي -

بسم الله الرحمن الرحيم

پنامه د خدای چه بخشاینده دے - مهربان معني پنامه د خدای پخدای دي  
عیان اغاز د کتاب او بایزید د ډیر ستور صفت وکنښ خوښي مې پیدا شي  
چیدما ډیر ستور صفت وایي ادمیان گور د ما تسبیح وایي چیدما پمزک  
کښیدی پاسمان نشت هیڅ بیرون چیدما تسبیح وایي تباور کړید ا بیان تسبیح  
لله ما في السموات و ما في الارض قران کښ دي عیان کل شي قال تسبیح  
الرحمان هادي

د لسمې پانې په الف مخ د هلال سپوږمۍ : په شان شکلونه دي او د  
دې پانې رنگ لږ زیات زیر دے - او دغه رنگ شکلونه د وولسمې پانې په ب  
مخ هم دي . د اتلسمې پانې د کاغذ رنگ هم د نهمې پانې په شان اسماني  
دے . د شپاړسمې پانې ب مخ ، د یویشتمې او دېرشمې پانې الف مخونه او  
د درې دېرشمې پانې ب مخ هم پریقیدونکے د سرو زرو په شان رنگ لري . د  
ووه دېرشمې پانې الف مخ اسماني رنگ لري او په شالید کښې یې چوکور  
شکلونه هم موجود دي . د دویمې پانې ول مخ ، د وومې پانې دویم مخ، د  
دولسمې پانې دویم مخ، د پینځلسمې پانې اول مخ، او د څلور څلوېښتمې  
پانې اول مخ باندې تور داغونه لگیدلي دي خو دا داغونه داسې دي چې  
لاندې ترې متن ښکارېږي .

د ورومبیو اتو پانو رنگ د نورو پانو د رنگ نه بیل دے او بله خبره  
دا ده چې په رسمي توگه بسم الله هم په نهمه پانه کښې په نظر راځي . په دې  
ورومبیو پانو کښې د پښتو د حروف تهجي او د دې د اوازونو بحث شوے  
دے . دلته د بسم الله نه دا پته لگي چې باقاعده خبرالبیان هم د دې ځای نه  
شروع شوے دے . خو د ورومبیو پانو او د نهمې پانې د کاغذ د رنگ د  
مختلف کېدو هم ډېرې وجې کېدے شي . کېدے شي دا ورومبیۍ پانې یوه  
جدا رساله وي او د بسم الله نه په دېخوا بل کتاب وي . د اولو اتو پانو رنگ د



راتلونکو پاڻو نه د مختلف ڪېدلو دا وجه هم ڪېد ۽ شي چي دا د خبر البيان تفسير وي لکه څنگه چي قلندر مومند ليکلي دي چي د چاڀي او عڪسي نسخو ڪنبي خبر البيان د رسم الخط د بحث نه پس شروع ڪيري او ابتدا يي له بسم الله الرحيم نه ڪيري چي ورپسي د ڪتاب د نوم په حيثيت تفسير ليکله شوي دے . ځکه نو دا قياس وزن لري چي د تفسير د لفظ نه پس ته ليکله ڪتاب خبر البيان نه بلڪي د خبر البيان تفسير دے . د دي قياس تاييد له دي حقيقته هم ڪيري چي په ذکر شوي صفحه د عربي د عبارت ' ڪل ام ذي مال مبيدا باسم الله فهو اجر قال النبي عليه السلام - ڪلمه بسم الله - - - قال عليه رحمه الله هذا الڪلام ' ترجمه نه په فارسي ڪنبي شوي ده او نه په پښتو ڪنبي او دا څيز د ي ثبوت دے چي دا تمهيدي ڪلمات د مفسر له خوا دي له خدايه نه دي . او چي دا سره ومنو نو بيا به دا خامخا منو چي د پېښور چاپي او د کابل عڪسي نسخه خبر البيان نه بلڪي د خبر البيان تفسير دے . ۴۸

د خبر البيان د قلمي نسخي ځاے

په دي قلمي نسخه د ٽيوبنگن يونيورسټي د ڪتب خاني نوم، نمبر يا مهر نشته خو دا نسخه مولانا عبدالقادر د ٽيوبنگن يونيورسټي په ڪتب خانه ڪنبي موندلې وه . ښاغلي عبدالحي حبيبي د دي نسخي د ځاے ځايگي باره ڪنبي وائي چي دا واحده خطي نسخه اول د سردي . ن راس سره په لندن ڪنبي وه او وس د غربي جرمني برلن په يوه وزيرم ڪنبي په ۴۰۹۳ نمبر پرته ده ۴۹ دا نسخه ما په سٽاٽسبيليوٽيڪ برلن ڪنبي اوليده . دا د برلن تر ٽولو لويه رياستي ڪتب خانه ده . په دي ڪتب خانه ڪنبي د مشرقي علومو په څانگه ڪنبي د دي نسخي نه علاوه نوري د پښتو نسخي هم موجود دي . ۵۰ چي ڪله ما په سٽاٽسبيليوٽيڪ برلن د مني ڪنبي دا نسخه اوليده نو ما ته

پته اولگېده چې دا هغه نسخه ده کومه چې مولانا عبدالقادر په ټيوبونگن کښې ليدلې وه او حبيبي صاحب يې په مغربي جرمني کښې په يو ميوزيم کښې ذکر کړې ده. د دې سپيناوي په خاطر ما د کتب خانې عملي ته د نسخې د اصليت په باره کښې د نورو مالوماتو د پاره درخواست اوکړه او هغوي ما ته تحريري معلومات راکړل چې پکښې ليکلي شوي وو چې دا نسخه هم د ستاټسيبيليوتيک ملکيت ده او دا نسخه هم د برلن د لائبريري په ۱۹۲۶ کښې د لندن د سر ډنسن راس نه د دوو نورو نسخو سره په يو نيم سل پونډه اخستې وه. د قلمي نسخو ولټه کپتلاگ چې کله ما اوکتلو نو هم پته اولگېده چې دا نسخه په کپتلاگ کښې په کال ۱۹۲۶ کښې درج شوې وه. زما د يوې پوښتنې په جواب کښې چې دا نسخه چې د برلن د لائبريري ملکيت ده نو دا ټيوبونگن ته څنگه اورسېده ما ته وويلي شو چې د دوهم نړيوال جنگ په دوران کښې په برلن د زياتې بمبارۍ له کبله ډېر کتابونه او قلمي نسخي نورو علاقه ته لېږلې شوي وو چې پکښې د برلن د دې لائبريري د مشرقي څانگې قلمي نسخې هم ټيوبونگن ته ولېږلې شوې وې. هم دغه وجه ده چې مولانا عبدالقادر صېب دا نسخه په ټيوبونگن کښې موندلې وه. دا خبره مولانا عبدالقادر د خبراليان په پېژندگلو کښې هم کړې ده. هغه په دې باره کښې داسې ليکي.

دا کتابونه د برلن د کتب خانو نه د جنگ په زمانه کښې د بمبارۍ نه د بچ ساتلو په خاطر ټيوبونگن ښهر ته راتښتولي شوي وو. او د جرمن قوم د علم شوق د داسې کتابونو د بچ کولو سبب اوگرزېدو. ۵۱

اوس پاتې شوه د عبدالحې حبيبي صېب دا خبره چې دا نسخه په مغربي جرمني کښې په ميوزيم کښې وه نو دا معلومات ما ته په لاس رانغلل.

عبدالحي حبيبي د کابل چاپ خبر البيان کښې ليکي چې د خبر البيان دغه خطي نسخه په سر کښې خوارلس مخه پورې رساله لري چې د رسم الخط او پښتو ليک دود بيان دے . ښائي چې دغه رساله پير روښان د پښتو ليک دود د پاره ليکلې او بيا يې د خبر البيان په سر کښې اچولې وي چې لوستونکي يې په ليک دود خبر شي <sup>۵۲</sup>

ښاغلي عبدالحي حبيبي د پښتو ادبياتو تاريخ کښې په خيرالبيان کښې د پښتو د رسم الخط رساله پ باره کښې داسې ليکي .

داسې ښکاري چې پير روښان د پښتو ژبې ځيني حروف چې مخصوص اصوات لري او د عربي او فارسي حروفو له اشکالو څخه هغه اصوات نه زده کړي، په يوه مخصوصه رساله کې ترتيب او توضيح کړل او د هغو د ليکلو شکل يې وټاکه، که څه هم پښتو ژبې پخوا رسم الخط او کتب او اثار درلودل؛ خو په دغه وخت کښې به هغه مهجور شوي وو؛ نو ځکه د يو څو پاڼې رساله پر وليکله . <sup>۵۳</sup>

د دې نه وړاندې حبيبي صېب بيا داسې ليکي .

د خيرالبيان کومه خطي نسخه چې پخوا له سر ډينسن راس څخه په لندن کښې وه او اوس د عربي جرمني په يوه موزيم کې پرته ده، د رسم الخط رساله په سر کې لري چې ۱۴ مخه ده . د دې رسالې او د ارزاني او دولت قلمي ديوانونه چې مایېدلي دي، رسم الخط يې يوازې دے . له فارسي او عربي سره مشترک حرفونه هسې ليکي، لکه په نستعليق رسم لخط کې چې کښل کېده . <sup>۵۴</sup>

د پير روښان يو مريد دولت<sup>۵۵</sup> هم دې طرف ته داسې اشاره کړې ده -

افغاني لفظ مشکل و لوست کوېش نه شه  
ورته وشوه کونده ديارلس حروفون<sup>۵۶</sup>

د دې شعر په باره کښې قلندر مومند ليکي چې دا د دولت لواني په هغه چاپ ديوان کښې نشته کوم چې پښتو ټولنې په ۱۳۵۳ هـ ش (۱۹۷۵) کښې چاپ کړې دے -<sup>۵۷</sup> قلندر مومند وائي چې دا شعر د دولت شعر نه دے او که فرض کړه مونږه يې ومنو چې دے نو بيا هم دا سوال پېدا کيږي چې حالنامه د رسم الخط په باره کښې د پير روښان يا روښاني تحريک ذکر ولې نه کوي -<sup>۵۸</sup>

ما چې کله د جرمني په برلن ښار کښې د خبر البيان قلبي نسخه وليدله او د دې مې په غور مشاهده او کړه نو زه په دې نتېجه اورسېدم چې په دې کښې هيڅ شک نشته چې د خبر البيان اولني ديارلس مخونه ځانله يوه رساله ده - ځکه چې د اتمې پاڼې ب مخ او د نهمې پاڼې الف مخ خالي دي - مطلب دا دے چې د اتمې پاڼې په الف مخ دا رساله ختمه شوې ده نو ځکه ب مخ خالي دے - او د نهمې پاڼې د ب مخ نه خبر البيان شروع کيږي نو ځکه يې الف مخ خالي دے - دوېمه خبره دا ده چې د اولې پاڼې ب مخ يعني د کوم ځاي نه چې رساله د رسم الخط شروع کيږي او د اتمې پاڼې الف مخ يعني په کوم ځاي چې دا رساله ختميږي، دا دواړه مخونه داسې پړق کوي لکه د سرو زرو ابه چې ورله ورکړې شوي وي - د دې نه پته لگي چې د دې رسالې اول مخ او اخر مخ په زرزي سره ځانسته کړې شوي وو - د دې اولنو اتو پاڼو د کاغذ رنگ خو زير دے خو د نور کتاب نه بالکل جدا ښکاري او د نور کتاب په نسبت دا پاڼې وېنوياتي خوړلې دي - ښه صفا معلومېږي چې دا اتم پاڼې

د خبرالبیان نه جدا وې خو د خبرالبیان سره يو ځای جلد بند شوي دي . د نهمې پانې د کاغذ رنگ اسماني دے او د ورومې اتو پانو د کاغذ نه بالکل مختلف دے . د کتاب د جلد نه داسې پتا لگي لکه چې جلد بندي يې ډېره وروستو شوي ده نو ځکه دې خبره کښې ۵ څ شک نشته چې اولني ديارلس مخونه ورسره بيا وروستو لگول شوي دي او دا خبرالبیان نه بلکې ځان له د رسم الخط يوه جدا رساله ده کومې ته چې حبيبي صېب اشاره ۶ ي ده . او د دولت يو شعر يې د نمونې په توگه وړاندې کړے دے . هر څو که په دې خبره ځانله بحثونه شوي دي چې خبر لبيان په څلورو ژبو کښې وه او په دليل کښې يې د جرمني د نسخې اولني ديارلس مخونه بنيايي چې په څلورو ژبو کښې ليکلې شوي دي خو لکه څنگه چې مخکښې ذکر شو چې د دې ديارلسو مخونو د کاغذ رنگ او کواليتي د باقي نسخې د کاغذ نه مختلف دے نو په دې وجه هم مونږ وئبلې شو چې دا د مارلس مخونه د خبرالبیان نه دي بلکې د رسم الخط د رسالې دي .

د پښتو د دې حروفو د ليکلو باره کښې بايزيد انصاري داسې ليکي . " او بايزيد او کښه هغه حرفونه چې په هره ژبه سازيږي د فائدي د پاره د ادميانو ته دانائے له هر څيز مانه زده بهرون حرفونو د قران، او سبح ن ۵۹ او بيا وړاندې داسې ليکي .

او بايزيد : د حرفونو کښل په تا دي ، د حرفونو څرگندول او نمون او ښودل په ما دي ، وکښه زما په فرمان په مانند د حرفونو د قران او کښېږده په ځني حرفونو ټکي يا غړوندي يا نورې نښې نښانې يې له حرفونو ( زر ب ) و پېژني ادميان ځني حرفونه . ۶۰

د بايزيد د دې وينا نه خو داسي معلومېږي لکه دے چې د پښتو د الفې باني وي خو داسې نه ده ځکه چې د پښتو موجوده الفې د بايزيد روښان

نه ډېر مخکښې د سلطان محمود غزنوي په زمانه کښې ليکلې شوي دي . دې باره کښې د خبر اللغات (۱۹۰۳) چاپ . مولف قاضي خير الله نونباري د دغه کتاب په مقدمه کښې ليکلي دي چې " د پښتو ژبې د تاريخ اولني حالونه بېخي په تياره کښې پراته دي . خو دا څرگنده ده چې دې سيمې ته د اسلام د راتگ نه وړاندې پښتو ژبې څه نه ده تهجي توري نه لرل . او پښتو يواځې د وينا ژبه وه . د سلطان محمود غزنوي په زمانه کښې د (د وزير احمد بن) حسن ميوندي<sup>۱</sup> قاضي سيف الله وگماره چې د پښتو ژبې الفبا جوړه کړي . دغه قاضي د عربي ، فارسي ، پنجابي ، او سنډي ژبو د الفبا په مرسته د پښتو ژبې د غږونو لپاره توري او ټاکل او دغه رنگ په ورومې ځل د پښتو الفبې مينځ ته راغله .<sup>۲</sup> عبدالحليم اثر ليکي ، ي د پښتو ژبې د الفبا باني حسن ميمندي گڼلې شي .<sup>۳</sup> الله بخش يوسفی په خپل کتاب يوسفزي افغاز" مخ : ۱۴۸ په حاشيه کښې د پښتو الفبې د مېدا باره کښې ليکلي دي چې دا اوسنې اصلاح شوې رسم الخط د محمود غزنوي په زمانه کښې شېخ ابو الفتح راويستلې دے . د موجوده رسم الخط نه و انډې هم داسې خبرې موجود دي چې پښتو په بل قسم رسم الخط کښې هم ليکلې کېده خو په دې خبرو د نور تحقيق ضرورت دے .

#### نتيجه

د خيرالبيان د برلن جرمني د قلمي نسخې د مشاهدې او مطالعې نه دا پته اولگېده چې د پېښور چاپ نسخه او د کابل چاپ نسخه دواړو کښې د مخونو شمېر کښې غلطيانې شوي دي . قلندر مومند که د کابل چاپ نسخې د مخونو د شمېرې گڼه وې ته اشاره کړې ده خو اصلي نسخې ته د نه رسېدلو په وجه هغه د پېښور چاپ نسخې د مخونو په شمېره کښې په موجودو

غلطيانو نه ڏي پوهېدلې د خيرالبيان قلمي نسخه نن سبا په برلن ميوزيم يا په ټيويو گن يونيورسټي کښې نه ده بلکې د جرمني په پايله تخت برلن کښې په سټاټس بيبليوتيک برلن نومي کتابتون کښې ده . په برلن ميوزيم کښې د دې نسخې د موجودگي هيڅ قسمه معلومات ما ته په لاس رانغلل البته په دوهم نړيوال جنگ کښې دا نسخه ټيوبنگن لائبريري ته اوړلې شوې وه . په دې قلمي نسخه کښې اولني ديارلس مخونه ځانله يوه جدا رساله ده چې څپرنگارانو ورته د رسم الخط رساله وئېلې ده . دا ديارلس مخونه اگر که د نورې نسخې سره په يو ځاي کښې جلد بند شوي دي خو د دې ديارلسو مخونو د کاغذ رنگ د نورې نسخې نه مختلف دے نو ځکه ورته مونږ بغير د شک نه جدا رساله وئېلې شو . د کاغذ د رنگ نه علاوه په جلد کښې هم پته لگي چې دا ديارلس مخونه د نورې نسخې سره وروستو يو ځاي جلد بند شوي دي . د دې نه علاوه د دې ديارلسو مخونو د جدا رسالې کېدلو يوبل ثبوت دا دے چې دا ديارلس مخونه د نورې نسخې په نسبت وېنويات اوړلي دي . نو پته لگي چې دا د نورې نسخې نه ډېر وخت جدا پاتې شوي دي او بيا په جلد کښې يو ځاي بند شوي دي . د دې نسخې د کاتب نوم بهار توسي معلومېږي او بهار توي نه دے . ځکه چې د قلمي نسخو په کېتلاگ کښې يې هم بهار توسي (BaharTusi) ليکله دے . يوه قلمي نسخه چې د رومي کتب خانې نه راخستل کېږي او بيا د چاپ تر حده رسي نو پکار وي چې په دغه کتب خانه کښې چې د قلمي نسخې کوم نمبر وي هغه اوليکله شي خو نه پوهېږم چې د پښتو اکېډمي پېښور يونيورسټي نه چې په کال ۱۹۶۷ کښې په ورومبي ځل رالبيان چاپ شوه دے نو د قلمي نسخې نمبر يې يو ځاي هم نه دے ليکله . په چاپ نسخو کښې د دې قلمي نسخې د سائز په اړه او د کاغذ د رنگ په حقله هم څه قسمه معلومات نه وو کوم چې په دې مقاله کښې

پاکستاني زبان و ادب ۲۰۱۷ء

پري بحث شوي دے - په دې څېړنه کېنې دا خبره هم په ډاگه شوه چې دا نسخه په ۱۹۲۶ کېنې د برلن ستايتس بيبليوتېک (لائبرېري) ته راغلې ده . دې لائبرېري واله دا نسخه د دوو نورو نسخو سره د لندن د سر ډينسن راس نه په يو نيم سل پاوند باندې اخستې وه . دلته دا خبره هم واضحه ده چې د ۱۹۲۶ نه وروستو دا نسخه د چا ملکيت نه ده پاتې شوې او که چا ترې په مقالو کېنې استفاده کړي هم وي نو يا خو به يې د لائبرېري نه اخستي وي او يا به د چا سره د دې نسخې باره کېنې زاړه نوټس وو . لکه مارگنستېرن چې په ۱۹۲۷ او په ۱۹۳۹ کېنې په مقالو کېنې د دې نسخې ذکر کړې دے نو دا په دغه وخت کېنې د هغه سره نه وه بلکې په لائبرېري کېنې وه .

### حوالې

<sup>1</sup>The study of manuscripts in order to be able to read the texts they contain.

<sup>2</sup>Morgenstierne, Georg, An Etymological Vocabulary of Pashto, Oslo, I Kommision Hos Jacob Dybwad, 1927, p. 110

<sup>3</sup>While carrying on my research project in Humboldt University Berlin, Germany, I visited the Staatsbibliothek on 12<sup>th</sup> February 2016 and saw this manuscript. I am very thankful to all of the staff of the library for their kindness and cooperation and especially I am grateful to the Incharge of the Oriental Section Reading Room, Mr. BerhanuBaysa and Siegfried Schmit, Oriental Department, Subject Specialist for South Asia.

<sup>4</sup> It is a Greek word used for a manuscript where a second or third text has been written over the original content which has been partially erased

هېواد ملي، زلمی، د هند د کتب خانو پښتو خطي نسخې، کابل، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۳ هـ ق

<sup>6</sup> I am thankful to Higher Education Commission of Pakistan for granting me a six months IRSIP scholarship for studying in Germany from February 2016 to July 2016. During my this study period I also found an opportunity to study and observe this manuscript. I am also thankful to my German supervisor Prof. Dr.



Lutz Rzehak who advised me to search this library where I found this manuscript.

ملا محمد چي په ملا زنگي مشهور وه او د اخوند دروېزه استاذ وه هغه د پير روښان نوم په بيرتاريك بدل كړې وه .

زه چې كله په كال ۲۰۱۶ كښې جرمني ته تلم نو زما دا اراده وه چې زه به ټيويونگن يونيورسټي ته ضرور ورځم چې د خبرالبيان دا قلمي نسخه پخپله ووينم . ځكه چې دلته په كتابونو كښې هم دا ليكلې شوي دي چې دا نسخه په ټيويونگن كښې ده او د پښتو ادب هر ط لب علم او استاذ هم دا خيال دے چې گني دا نسخه په ټيويونگن كښې ده . خو چې كله ما ته دا نسخه په برلن ښار كښې په لاس راغله نو ما دا مناسب او گټل چې د دې نسخې د ځانته ځانگي نه نور خلق هم خبر كړم او څه نور هم داسې سوالونه را پيدا شول چې ما دا مقاله ليكل ضروري او ځل .

مومند، قلندر، د خيرالبيان تنقيدي مطالعه، پېښور، ۹۸۸، مخ: ۷۵

<sup>10</sup>Morgenstierne, Georg, An Etymological Vocabulary of Pashto, Oslo, I Kommision Hos Jacob Dybwad, 1927, p. 110

<sup>۱</sup> مومند، قلندر، د خيرالبيان تنقيدي مطالعه، پېښور، ۹۸۸، مخ: ۷۵

<sup>۲</sup> مغمو، ډاکټر يار محمد، روښانيان او پښتو ادب، پېښور، پښتو اکېډمي پېښور

يونيورسټي، ۰۱۱، مخ: ۳۰۸

<sup>۳</sup> روښان، بايزيد، خبرالبيان سريزه پوهاند عبدالحی حبيبي، کابل، د ادبياتو او بشري

علامو پوهنځي د پښتو ټولنې په سپارښت، ۱۳۵۳، (۱۹۷۴)، مخ: ب

<sup>۴</sup> هم دغه اثر، مخ: ج

<sup>۵</sup> هم دغه اثر، مخ: ج

<sup>۶</sup> هم دغه اثر، مخ: د

<sup>۷</sup> حبيبي، عبدالحی، سريزه، رالبيان مصنف بايزيد روښان، کابل، د ادبياتو او بشري

علومو پوهنځي د پښتو ټولنې په سپارښت، ۱۳۵۳، (۱۹۷۴)، مخ: ۲۵

<sup>۸</sup> هم دغه اثر، مخ: ۲۶

<sup>۹</sup> هم دغه اثر، مخ: ۲۶

<sup>۱۰</sup> هېوادمل، زلمی، دهند د کتب خانو پښتو خطي نسخې، کابل، د افغانستان د علومو

اکادمي، ۱۳۶۳ ه.ش، مخ: ۹

<sup>21</sup> Caro, Sir Olaf, The Pathans, Karachi, Oxford University Press, 2007/1958, p. 201.

<sup>۲</sup> مغمو، ډاکټر يار محمد، روښانيان او پښتو ادب، پېښور، پښتو اکېډمي پېښور

يونيورسټي، ۰۱۱، مخ: ۲۹۵

- ۳ بهنوا، عبدالروف، د بايزيد روښان يادون، رالبيان مصنف بايزيد روښان، کابل، د ادبياتو او بشري علومو پوهنځي، د پښتو ټولنې په سپارښت، ۱۳۵۳، (۱۹۷۴)، مخ: ۴۴
- ۴ هم دغه اثر، مخ: ۴۴
- ۵ هم دغه اثر، مخ: ۴۶
- ۶ مغمو، ډاکټر يار محمد، روښانيان او پښتو ادب، پېښور، پښتو اکېډمي پېښور يونيورسټي، ۲۰۱۱، مخ: ۱۹۶، ۲۹۷
- هم دغه اثر، مخ: ۲۹۷
- ۸ هم دغه اثر، مخ: ۲۹۸
- ۹ هم دغه اثر، مخ: ۲۹۹
- ۱۰ هم دغه اثر، مخ: ۳۱۸
- ۱ هېوادل، زلمی، د هند د کتب خانو پښتو خطي نسخې، کابل، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۳ ه.ش، مخ: ۱۰
- ۲ هم دغه اثر، مخ: ۹
- ۳ مغمو، ډاکټر يار محمد، روښانيان او پښتو ادب، پېښور، پښتو اکېډمي پېښور يونيورسټي، ۲۰۱۱، مخ: ۱۹۶، ۲۹۷
- ۴ هم دغه اثر، مخ: ۳۰۵
- ۵ د ترجمه پروفېسر ډاکټر لوتس ژهاک کړې ده - د هغوي د لارښودنې يو جهان مننه کوم -
- ۶ مغمو، ډاکټر يار محمد، روښانيان او پښتو ادب، پېښور، پښتو اکېډمي پېښور يونيورسټي، ۲۰۱۱، مخ: ۳۱۷
- ۷ حبيبي، عبدالحی، پوهاند، د پښتو ادبياتو تاريخ لومړۍ او دويم ټوک، پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۲۰۰۵، مخ: ۶۹۳
- ۸ مومند، قلندر، رالبيان تنقيدي مطالعه، پېښور، ۹۸۸، مخ: ۲، ۸۱
- ۹ هم دغه اثر، مخ: ۸۳
- ۱۰ زيار، ډاکټر مجاور احمد، يادونه مشمول خيرالبيان مصنف بايزيد روښان، کابل، د ادبياتو او بشري علومو پوهنځي، د پښتو ټولنې په سپارښت، ۱۳۵۳، (۱۹۷۴)، مخ: د ۱۲۸ پاڼې په الف مخ دا ليکل شوي دي - 167 Bll (ohne das vorsatzblatt am Ende des Buches)
1. II. 1975 او ۱۲۸ پاڼې په ب مخ دوه سټيکري لگېدلي دي - په ا لني سټيکر باندې په توره سياهي په قلم دا ليکل شوي دي -

Old PushtuM.s.  
1061. A.H.  
Khairul Bayan

او په بل سټيکر دا ليکل شوي دي .

The Roshaniya@ sech by a disciple of Pir Roshan

BaharTusi

Unpublished

۲ د حبيب الله رفيع او زلمي هېواد مل په اهتمام په کا ۳۵۳ کښې د بايزيد روښان د نړيوال سيمينار په وياړ د دولتي مطبعې چاپ نسخه .

۳ د پښتو اکيډمي ۱۹۲۷ چاپ د حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د ترتيب تدوين او حواشي سره او د مولانا عبدالقادر د پېژندگلو سره .

۴ دا تور د دال د په شکل کښې ليکله شوه د خولاندې ترې يوه نقطه ټکي لگولې شوه د د .

۵ دا تور د هم د دال په شان د خوپه دې کښې دننه يو ټکي لگولې شوه د د .

۶ انصاري، بايزيد، خيرالبيان، ترتيب او حواشي حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي، پېژندگلو مولانا عبدالقادر، پېښور، پښتو اکيډمي، پېښور يونيورسټي، ۹۶۷، مخ: ۳۰۱  
۷ قاسمي، حافظ محمد عبدالقدوس ديباچې، خيرالبيان، تصنيف د بايزيد انصاري، ترتيب او حواشي حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي، پېژندگلو مولانا عبدالقادر، پېښور، پښتو اکيډمي، پېښور يونيورسټي، ۹۶۷، مخ: ۵۹

۸ مومند، قلندر، د خيرالبيان تنقيدي مطالعه، پېښور، ۹۸۸، مخ: ۳

۹ حبيبي، عبدالحی، پوهاند، د پښتو ادبياتو تاريخ لومړۍ او دويم ټوک، پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۲۰۰۵، مخ: ۶۹۳

۱ دلته چې د خيرالبيان نه علاوه د پښتو نورې کومې قلمي نسخې دي هغه دا دي . ۱. مجمع الاشعار دا په دوه جلدونو مشتمله نسخه ده . په دې کښې د سلو نه د زياتو شاعرانو د کلام نمونې رځ دي . په دې نسخه ما يوه مقاله ليکلې ده چې د پښتو اکيډمي پېښور

يونيورسټي په رساله پښتو جلد نمبر ۴۵ شماره نمبر ۶۵۱ جنوري، جون ۲۰۱۶، مخ نمبر ۳۱ نه ۶۲ کښې چاپ شوې ده . ۲. دوه قلمي نسخې د اخوند دروېزه د مخزن دي . ۳. يوه نسخه د اخون قاسم پاپين خېل د فوائد الشريعت ده . ۴. قلمي نسخه خلاصه کيداني . ۵. ديوان رحمان بابا، د دې نسخې کاتب صالح محمد پشاورې د د . ۶. ديوان کاظم خان شيدا عبدالقادر، مولانا، پېژندگلو، شموله خيرالبيان مصنفه بايزيد انصاري ترتيب تدوين او حواشي د حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي او پېژندگلو د مولانا عبدالقادر، پېښور، پښتو

اکيډمي، پېښور يونيورسټي، ۹۶۷، مخ: ۸

۲ حبيبي، عبدالحی، سرپرست، خيرالبيان مصنف بايزيد روښان، کابل، د ادبياتو او بشري

علومو پوهنځي د پښتو ټولنې په سپارښت، ۱۳۵۳، (۱۹۷۴)، مخ: ۲۹

- ۳ حبيبي، عبدالحی، پوهاند، د پښتو ادبياتو تاريخ لومړۍ او دويم ټوك، پېښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۲۰۰۵، مخ: ۶۹۳
- ۴ هم دغه اثر، مخ: ۶۹۴
- ۵ په پښتو ټولنه كابل كښې چې د دولت د ديوان كومه خطي نسخه ده دا شعر په هغې كښې داسې ليكلې شوې ده - عبدالحی حبيبي د خير البيان سريزه، مخ: ۲۹
- ۶ هم دغه اثر، مخ: ۶۹۴
- ۷ مومند، قلندر، د خير البيان تنقيدي مطالعه، پېښور، ۹۸۸، مخ: ۱۱۵
- ۸ هم دغه اثر، مخ: ۱۱۷
- ۹ انصاري، بايزيد، خير البيان مصنفه بايزيد انصاري ترتيب تدوين او حواشي د حافظ محمد عبدالقاسم قاسمي او پېژندگلو د مولانا عبدالقادر، پېښور، پښتو اكيډمي، پېښور يونيورسټي، ۹۶۷، مخ: ۲
- ۱۰ هم دغه اثر، مخ: ۱، ۳
- ۱۱ پوهاند عبدالشكور رشاد د افغانستان په ۱۳۵۳ كال كښې د عكسي چاپ، رالبيان په پېژندگلو كښې د خير البيان د ليك دود د سرخط لاندې په يوه مقاله كښې په مخ ۶۱ په حاشيه كښې د احمد بن حسن مېوندي باره كښې ليكي چې احمد د كندهار د مېوند اوسېدونكې وه او د سلطان محمود غزنوي وزير هم وه. د ده پلار د ناصر الدين سېكتگين له خوا د بست حاكم وه. احمد بن حسن مېوندي د خپل لياقت په لحاظ د بغداد د دربار نه د شمس الكفات لقب گټلې وه. ابوالفضل بيهقي د ده د فهم او لياقت ډېره ستاينه كړې ده او په خپل كتاب كښې يې د خواجه بزرگ په خطاب ياد كړې ده. عروضي سمرقندي هم د ده د لوړې انشا او فضيلت په باب په ډېر مقاله كښې حكاياتونه ليكلي دي. د دې د عربي ډېر لوړ شاعر او ليكوال وه. د غزنويانو د دربار ملك الشعرا عنصري او فرخي سيستاني د ده په مدحه كښې ډېرې درنې قصيدې وئېلي دي. د دې په ۴۲۴ هجري قمري كال په هرات كښې وفات شوې ده او قبر يې په مېوند كښې ده.
- ۱۲ رشاد، عبدالشكور، د خير البيان ليك دود، مشموله، سريزه خير البيان مصنف بايزيد روښان، كابل، د ادبياتو او بشري علومو پوهنځي د پښتو ټولنې په سپارښت، ۱۳۵۳، مخ: ۶۰، ۶۱
- ۱۳ اثر، عبدالحليم، پښتو ادب، پېښور، اداره اشاعت سرحد، ۱۳۷۰ هجري، مخ: ۳۹

# **Pakistani Zuban o Adab**

## **Annual Research Journal of Pakistani Languages and literature**

**Issue: 1  
January – December, 2017**

**Editor  
Dr. Abdullah Jan Abid**

**Assistant Editor  
Dr. Abdul Wajid**



**Department of Pakistani Languages  
Allama Iqbal Open University, Islamabad**